

ЈЕДНО РАЗМИШЉАЊЕ О ИКОНИ: ОНТОЛОГИЈА И ЕТИКА

Ирина Радосављевић
дрил. шеолог и
шеоретичар уметности

Апстракт: Овај текст представља једно крајко размишљање о онтолошким и етичким импликацијама православне иконографије надахнуто фра Анђеликовом фреском Светио Пејтра Мученика. Настојимо да покажемо да циљ иконографских представља није давање моралних поука и образаца понашања већ указивање на чињеницу да човек у заједници са Богом побеђује смрт. Сазнање о таквој реалности и могућности учешћа у њој истински надахњују човека на подвиг љубави и самоодрицања.

Кључне речи: онтологија, етика, икона, љубав, слобода, обожење

Изнад једног од улаза у цркву Светог Марка у Фиренци налази се фреска коју је у 15. веку насликао фра Анђелико и која представља римокатоличког светитеља Петра Мученика, доминиканског проповедника и инквизитора који се у Италији у 13. веку борио против катара. Петар Мученик је ту приказан са прстом принетим уснама, односно у покрету који представља позив на ћутање. Било да је то позив на ћутање онима који улазе у цркву (будући да се налази изнад врата), било да је позив јеретичима да утихну, интересантно је да сличних изображења нема у православном црквеном сликарству.

„У многим речима не бива без греха, али ко задржава усне своје разуман је“ (Приче 10, 9) и „Ко чува уста своја и језик свој, чува и душу своју од невоља“ (Приче 21, 23), упозорава премудри Соломон. И на Истоку су подвижници ценили ћутање као „мајку мудрих мисли“ (Ошачник, гл. 10) и „мајку молитве“ (Лествица, поука 11) и указивали на изобиље његових плодова. „О ћутање, сабеседовању с анђелима! О ћутање, сијање срца! О спокоју без свађе, породило свих добара, укрепљење поста, уздо језика, уздржање стомака! О ћутање, свагдашњи саговорнице Христов, непрестани видиоче смрти и чувару неугасне светлости! Ко тебе непрестано чува, пева говорећи: Спремно је срце моје, Боже, спремно је срце моје, јер теби доликује хвала и слава у векове. Амин.“ (Свети Јефрем Сиријски, *О безбрижности и спокоју с ћутањем*, гл. 1). Ћутање није било само начин уклањања од греха већ и средство стицања и чувања благодати Божије, начин општења са анђелима и са самим Христом. Оно, за њих, није било пуко уздржавање од говора, већ „тајна будућег века“ (Свети Јефрем Сиријски). Ипак, ни један од отаца подвижника није на православним иконама приказан како позива на ћутање попут фра Анђеликовог Петра Мученика.

Позив на ћутање је указивање на одређени начин понашања као добар и користан и стога је један етички чин. Православна икона не нуди никакав облик понашања или неко морално начело, не намеће никакву етику у смислу одређених закона и правила. Светитељ на икони не показује како би требало да изгледамо или да се понашамо. Он не чини ништа, он једноставно на икони стоји, односно, *ћостоји*. А у томе и јесте суштина православне иконе.

Од момента када угледа овај свет човек креће у сусрет смрти. Када успе да се сусрети са чињеницом да је његова природа трулежна и да ће умрети, за њега постаје бесмислено да уређује овај живот разним правилима и законима. Зар и ово мало живота који ће ускоро нестати угушити и ограничавати? Морална начела губе сваки смисао. Човеку није основни проблем како (на који начин) живети, већ како живети заувек, како не умрети. Смрт обесмишљава све испуњавајући човека анксиозношћу јер, желећи да живи, он корача ка смрти. Зато светитељ на икони не поручује шта чинити – шта год чинио страдаћеш, јер је овај свет долина плача и страдање се не може избећи, шта год чинио умрећеш јер никаква врлина нити морално савршенство не избавља од смрти. Светитељ на икони поручује: *Боје ћостојао човек, да би човек ћостојао боје*.

Христос је, оваплотивши се, у својој Личности сјединио божанску и човечанску природу. У том „несливеном и неразделивом“ сједињењу Његово тело бива прожето божанским животом односно божанском енергијом, постајући тако за човека извор и место обожења тј. постајања богом по благодати. Учествујућу у Божанској Евхаристији човек се сједињује са Христом, постаје Тело Христово у коме обитава „пуноћа божанства телесно“ (Кол. 2, 9), постаје бог по благодати те кроз његово тело просијава божанска енергија. Иако све то човек предокуша већ овде и сада то је стварност будућег Века у коме ће се читава творевина преобразити у Тело Христово. Ту стварност настоји да прикаже православна икона. Она то чини својим специфичним ликовним језиком који је формирало вековно искуство Цркве. Пре свега, мислимо на светлост православне иконе која је слободна од природних закона оптике и која испуњава и прожима читаву икону. Та светлост која се слика јасним и оштрим потезима симболизује нестворену божанску енергију која творевини обезбеђује вечно постојање. Икона тако сведочи да је оно што обезбеђује живот вечни сједињење човека и читаве творевине са Богом у Христу, а не испуњење моралног закона. Христос је Спаситељ света, не зато што је понудио свету неко спасоносно морално учење него зато што је победио смрт, јер у Његовој личности твар живи вечно.

Дакле, оно што нам икона показује је, пре свега, да је човеку могуће да победи смрт и живи вечно и то божанским животом. Од тога нема ничег већег и ничег важнијег, ничег лепшег и ничег радоснијег. Та могућност је онај драгоцен бисер због кога човек продаје све што има не би ли дошао до њега. Сазнање те могућности ствара у човеку спремност на сваки подвиг и свако одрицање. Чињеница да га Бог љуби и да ће га љубити љубављу вечног разбукутава у њему жељу да већ сада и овде остварује стварност будућег Царства. Стога, иако икона не намеће никакав модел понашања, она поседује једну онтологију из које извире етика која се не заснива на „мораш“ већ на „хоћу“, хоћу да Божија воља постане моја воља, хоћу да се моје постојање оствари као љубав и слобода, хоћу да постојим на начин на који постоји Бог, хоћу да се овај свет преобрази и постоји вечно. И ту почиње подвиг, борба за ослобођење од ропства

својим страстима и жељама, од индивидуализма и егоизма, да би се човек што јаче и присније присајединио Христу и већ сада и овде окусио сладост будућег живота, живота у јединству свих и свега са Богом. Етика која извире из онтологије тако постаје један аскетски етос, један саможртвени и подвижнички начин постојања који „не тражи своје“ већ „све сноси, све верује, свему се нада, све трпи“.

Фра Анђеликов светитељ је, пре свега, лишен есхатолошке димензије. Његова светлост није нестворена божанска енергија већ обична, природна светлост која га оставља у границама историје, односно непреображеног и смртног. Будући да самом својом појавом не говори много (осим да је пострадао – ране и нож у десном рамену) он има потребу да нешто каже, да посаветује, да укаже на пут спасења па нуди један облик понашања (ћутање) као етички добар и користан за спасење. На тај начин стиче се утисак који је сасвим супротан православној икони, али близак западном духу, да се спасење остварује помоћу етике односно испуњавањем одређених правила и норми. На фра Анђеликовој слици нема онтологије, остала је само етика, а она сама није способна да човека и твар исцели од смрти. У томе је и била трагедија западног црквеног сликарства које се одвојило од иконе – оно је упорно покушавало да прикаже светост својих светитеља, али схватајући светост као морално савршенство, створило је сентименталне, патетичне или извештачене представе људи који ничим не показују да су победили последњег непријатеља, а то је смрт.

Осим тога, када се етика разуме као систем правила која се морају поштовати, човек, без обзира што увиђа њихову неопходност и ваљаност, често осећа да је њима притиснут и заробљен, да је његова слобода угрожена будући да га та правила приморавају да се понаша на одређени начин. Он тада жели да их се ослободи, а њихово кршење доживљава као остварење слободе. Тако пада у безизлаз будући да мора да бира између ропства закону и ропства греху. Међутим, Бог га позива у апсолутну слободу у којој нема ропства ни греху ни закону. Сједињен са Богом и прожет божанским нествореним енергијама човек је исцељен од смрти и сваког греха, а његово постојање се пројављује као љубав и слобода. Ако човек пожели да каже „да“ таквом постојању, учиниће већ сада и овде читавим својим бићем диг ка Богу и ка обожењу. Хришћански етос јесте непрекидно потврђивање своје опредељености за живот и љубав тј. живот у љубави што га чини слободним од било каквог споља наметнутог облика понашања те стога представља аутентично и непоновљиво постојање. То потврђивање не треба схватити сентиментално или романтично, већ као борбу до крви против греха који нас раздваја од Бога и од ближњих па и од нас самих. За ту борбу имамо узоре у светим подвижницима Цркве и подражавање њима треба да буде *шмел* на коме градимо своје лично, аутентично постојање.

ONE REFLECTION ON ICON: ONTOLOGY AND ETHICS

Irina Radosavljević

Summary: This text represents one brief meditation upon ontological and ethical implications of orthodox iconography. It is inspired by Fra Angelico's fresco of Saint Peter the Martyr and attempts to demonstrate that the goal of iconographic presentation is not to offer moral instructions or models for our behavior but to point out the fact that man in communion with God conquers death. Having that knowledge and realizing the possibility of participation in that victory is the only true inspiration for ascetic effort and sacrificial love.

Key words: ontology, ethics, icons, love, freedom, theosis, divinization